

*Барчук В. О.,**доктор філософії в галузі права,
науковий співробітник**Науково-дослідного інституту публічного права*

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті зауважено, що медіація у вирішенні кримінально-правових конфліктів – це процес альтернативного врегулювання спорів між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим, який передбачає участь незалежного третьої сторони – медіатора для сприяння досягненню домовленості (згоди та примирення) між сторонами конфлікту. Відзначено, що медіація у кримінальних справах в Україні, як інструмент відновного правосуддя, реалізується на рівні пілотного проекту Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення. Зазначено, що Програма розрахована на застосування у випадку вчинення неповнолітньою особою кримінального проступку та нетяжких злочинів, наявності згоди потерпілої особи та має на меті відшкодування шкоди, максимально раннє виведення неповнолітнього із кримінального процесу та вжиття узгоджених заходів щодо його виправлення і ресоціалізації. Підкреслено, що реалізація Програми можлива за умови добровільної згоди неповнолітнього правопорушника та потерпілої особи, визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального проступку чи злочину. Зауважено, що етапи реалізації програми: згода сторін кримінального провадження взяти участь у Програмі; спілкування неповнолітнього правопорушника із психологом; медіація; проходження неповнолітнім правопорушником Програми ресоціалізації, моніторинг виконання угоди; звільнення неповнолітнього правопорушника від кримінальної відповідальності. Підкреслено, що успішній реалізації Програми сприяють такі фактори, як: комунікація між ключовими учасниками проекту; підвищення професійного рівня спеціалістів, відповідальних за реалізацію проекту; ефективна координація дій та зворотній інформаційний зв'язок; гнучкість у прийнятті рішень, відповідність потребам учасників медіації; наявність успішних кейсів; проведення просвітницьких заходів щодо дії проекту та умов участі у ньому; укладання меморандумів про співпрацю з просвітницькими, громадськими та благодійними організаціями та ін.

Виділено, що попри загалом успішну реалізацію Програми відмічається ряд недоліків, які потребують подальшого вирішення: недостатня кількість психологів у сільській місцевості; непоінформованість широких верств населення, щодо функціонування Програми; відсутність державних програм ресоціалізації неповнолітніх порушників; низька залученість територіальних громад до заходів ресоціалізації та ін.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, медіація у кримінальних справах.

Постановка проблеми. Сучасні концепції захисту прав людини в т.ч. ґрунтуються на відході від виключно каральної реакції за кримінальне правопорушення, яка не спроможна

в повній мірі гарантувати відновлення прав потерпілої особи, забезпечити виправлення і ресоціалізацію засудженого, сприяти застосуванню т.з. відновного правосуддя (restorative justice). Метою відновного правосуддя є відновлення соціальних зв'язків, які було порушено в результаті вчинення кримінального правопорушення, шляхом усунення шкоди завданої потерпілій особі та примирення правопорушника з нею, а також завдяки ресоціалізації правопорушника (ресоціалізація передбачає формування здатності до самостійної законослухняної поведінки шляхом зміни особистісної спрямованості, формування її правових, ідейних, моральних переконань у відповідності до загальносоціальних цінностей та норм).

Дослідження досвіду впровадження медіації у вирішенні кримінально-правових конфліктів в Україні обумовлено рядом чинників, зокрема, таке дослідження дозволяє оцінити ефективність медіації у вирішенні кримінальних справ; з'ясувати, наскільки цей підхід сприяє досягненню мирного врегулювання конфліктів та зменшенню рівня злочинності; результати дослідження можуть стати основою для внесення змін до законодавства, що регулює процес медіації у кримінальних справах, з метою забезпечення більшої ефективності та доступності цього механізму; дозволяє ідентифікувати найкращі практики та недоліки в роботі з учасниками конфлікту, що допомагає підвищити професійну компетентність медіаторів та інших учасників процесу. Розуміння переваг медіації у вирішенні кримінальних справ сприяє підвищенню довіри до системи правосуддя, забезпеченню більшої легітимності та підтримки цього процесу. Дослідження досвіду впровадження медіації в умовах українського суспільства допомагає адаптувати цей підхід до конкретних потреб та особливостей української культури та правової системи.

Мета статті полягає у критичному дослідженні досвіду впровадження медіації у вирішенні кримінально-правових конфліктів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Рекомендацій СМ/Рес (2018) 8 Комітету Міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах відновне правосуддя розуміється як процес що дозволяє, за участі спеціально підготовленої (безсторонньої) особи, правопорушнику та потерпілій особі брати активну участь у вирішенні питань пов'язаних із скоєним кримінальним правопорушенням. Зокрема, автори даного міжнародно-правового акту рекомендують державам-членам «розвивати та застосовувати відновне правосуддя в рамках своїх систем кримінальної юстиції» [1]. Медіація виступає інструментом відновного правосуддя та може мати наступні форми: медіація у кримінальних справах, медіація між потерпілим та правопорушником, група прими-

рення, група з питань призначення покарань, відновна конференція та ін.

Інститут медіації – це один із ефективних альтернативних способів вирішення конфліктів та позасудового врегулювання спорів, який відбувається за участі неупередженої сторони (медіатора), що допомагає конфліктуючим сторонам провести процес переговорів та знайти консенсус у вирішенні конфлікту.

Практика застосування медіації в зарубіжних країнах різниться в залежності від культурних, правових та інших контекстуальних факторів, при цьому медіація є досить поширеним інструментом вирішення конфліктів у багатьох країнах, що дозволяє використовувати даний інструмент в таких сферах, як: сімейна та шкільна медіація, медіація в громаді, медіація комерційних спорів, посередництво у цивільних та кримінальних справах, трудових конфліктах, конфліктах між владними структурами і громадою, політичних конфліктах та в сфері міжнародного посередництва. Зокрема, інститут медіації широко застосовується у США, Канаді, Австралії, Японії, країнах Європи.

Закон України «Про медіацію» у ст. 1 надає наступне визначення поняття медіація «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [2].

Медіація у вирішенні кримінально-правових конфліктів є процесом альтернативного врегулювання спорів між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим, який передбачає участь незалежного третьої сторони – медіатора для сприяння досягненню домовленості (згоди та примирення) між сторонами конфлікту. Наразі, медіація у кримінальних справах в Україні, як інструмент відновного правосуддя, реалізується на рівні пілотного проєкту Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення (далі – Програма), впроваджується Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції України на базі регіональних центрів безоплатної правової допомоги (далі – регіональних центрів з надання БВПД), за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Відповідно до Наказу Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»» від 21.01.2019 р. № 172/5/10 медіація розуміється, як «добровільна, позасудова процедура, під час якої неповнолітній, який є підозрюваним у вчиненні кримінального правопорушення, та потерпілий за допомогою посередника намагаються врегулювати конфлікт шляхом укладення угоди про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» [3].

Програма розрахована на застосування у випадку вчинення неповнолітньою особою кримінального проступку та нетяжких злочинів, наявності згоди потерпілої особи (фізичної та/або юридичної особи), має на меті відшкодування шкоди, максимально раннє виведення неповнолітнього із кримінального процесу та життя узгоджених заходів щодо його виправлення і ресоціалізації. Реалізація Програми можлива за умови добровільної згоди неповнолітнього правопорушника та потерпілої особи, визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального

проступку чи злочину. Виконання в межах Програми зобов'язань неповнолітньої особи підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення на користь потерпілого – необхідна умова для звільнення його від кримінальної відповідальності чи відбуття покарання.

Етапи реалізації програми:

I етап – згода сторін кримінального провадження взяти участь у Програмі.

II етап – спілкування неповнолітнього правопорушника із психологом;

III етап – медіація.

IV етап – проходження неповнолітнім правопорушником Програми ресоціалізації, моніторинг виконання угоди.

V етап – звільнення неповнолітнього правопорушника від кримінальної відповідальності [6].

Схематично застосування медіації в межах даної програми відображено нами на рис. 1.

Практична реалізація пілотного проєкту Програми дозволила напрацювати позитивний досвід медіації у кримінальних справах по відношенню до неповнолітніх правопорушників – у різних областях України відповідні регіональні центри з надання БВПД досягли наступних позитивних результатів реалізації Програми. Зокрема, до реалізації програми з метою ресоціалізації неповнолітніх правопорушників залучено центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи ювенальної превенції; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; органи поліції; служби у справах дітей; громадські а благодійні організації (наприклад, Всеукраїнський громадський центр «Волонтер»), територіальні громади, представників судівського корпусу, психологів.

Серед позитивних надбань реалізації Програми слід відмітити надання органами пробації консультативної підтримки регіональним центрам з надання БВПД з питань обрання заходів виправлення та ресоціалізації особистості неповнолітніх правопорушників (наприклад, надання соціально-психологічної характеристики неповнолітнього правопорушника, використання системи психологічного тестування STIMUL-TEST (розробник О.Є. Дубровський) рекомендації щодо залучення громадських організацій до процесу ресоціалізації неповнолітнього правопорушника тощо). В процесі пілотного проєкту представники регіональних центрів з надання БВПД беруть активну участь у суміжних проєктах та програмах з метою покращення досвіду у сфері відновного правосуддя (наприклад, проєкт «Впровадження відновного правосуддя в Україні», що реалізовувався за ініціативи громадської організації «Інститут миру і порозуміння» та Верховного суду).

Реалізація Програми сприяє формуванню та впровадженню різноспрямованих програм ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, зокрема: тренінгів та індивідуальна робота із психологом, залучення до суспільно-корисних робіт, робота в психологічних групах, курси психологічної корекції, участь у функціонуванні підліткових клубів, гуртків, спортивних секцій, індивідуальна корекційна програма «Життєві навички» тощо.

В ході реалізації Програми відмічається активна участь потерпілого у вирішенні питань, пов'язаних із виправленням наслідків кримінального правопорушення, зокрема: оперативне отримання потерпілим компенсації завданої кримінальним правопорушенням та відповіді на питання, пов'язані із

Рис. 1

кримінальним правопорушенням; вирішення потерпілим ряду емоційно-психологічних проблем (подолання негативних емоцій, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, відновлення почуття безпеки та контролю над власним життям та ін.). Вплив Програми на неповнолітнього правопорушника проявляється у наступному: усвідомлення неповнолітнім наслідків правопорушення та виправлення їх; використання можливості бути звільненим від кримінальної відповідальності або покарання, чи отримати більш м'яке покарання тощо [4].

Успішній реалізації Програми сприяють такі фактори, як:

- комунікація між ключовими учасниками проекту;
- підвищення професійного рівня спеціалістів, відповідальних за реалізацію проекту;
- ефективна координація дій та зворотній інформаційний зв'язок;
- гнучкість у прийнятті рішень, відповідність потребам учасників медіації;
- наявність успішних кейсів;
- проведення просвітницьких заходів щодо дії проекту та умов участі у ньому;
- укладання меморандумів про співпрацю з просвітницькими, громадськими та благодійними організаціями та ін.

Прикладами успішних кейсів реалізації Програми є:

1) неповнолітній хлопець із багатодітної родини разом із повнолітніми чоловіками викрав у сусідки металобрухт, з метою за отримання коштів від продажу вкраденого відремонтувати моторолер, необхідний для ведення господарства

у сільській місцевості – в ході участі у Програмі вину визнав, вибачився, компенсував збитки, двічі на тиждень допомагав потерпілій по господарству (Регіональний центр з надання БВПД у Донецькій та Запорізькій обл.) [5];

2) неповнолітній хлопець, відвідуючи інший населений пункт, спізнився на останній автобус, попутні авто не зупинилися, до дому було 15 км, тому він вкрав велосипед, в ході участі у Програмі вину визнав, вибачився, домовився з потерпілим навесні допомогти посадити картоплю (Регіональний центр з надання БВПД у Сумській обл.);

3) двоє студентів викрали з території церкви лазерні проєктори, в ході участі у Програмі вину визнали, вибачилися, викрадене повернено власникові (Регіональний центр з надання БВПД у Вінницькій обл.).

В умовах воєнного стану знизилася кількість справ відновного правосуддя за Програмою (зокрема, станом на 2 квартал 2023 р. у чотирьох областях, які беруть участь у Програмі кількість успішних справ склали: Сумська область – 8, Полтавська область – 7, Одеська область – 2, Дніпропетровська область – 2) на фоні зростання загальної кількості дитячої злочинності. Це пов'язано із тим, що «вчинення злочину в умовах воєнного стану є обставиною, яка обтяжує покарання або впливає на кваліфікацію злочину, а однією з умов участі у пілотному проєкті є вчинення неповнолітнім проступку або нетяжкого злочину» [6;7]. Також, створенню додаткових умов для вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень сприяють стресова ситуація воєнного стану та обмежені можливості для неповно-

літніх осіб (наприклад, обмеження пересування у комендантську годину).

Слід зауважити, що попри загалом успішну реалізацію Програми відмічається ряд недоліків, які потребують подальшого вирішення. Серед таких недоліків можна виділити:

- недостатня кількість психологів у сільській місцевості;
- непоінформованість широких верств населення, щодо функціонування Програми;
- відсутність державних програм ресоціалізації неповнолітніх порушників;
- низька залученість територіальних громад до заходів ресоціалізації та ін.

Висновки. Медіація у вирішенні кримінально-правових конфліктів – це процес альтернативного врегулювання спорів між потерпілим та підозрюваним/обвинуваченим, який передбачає участь незалежного третьої сторони – медіатора для сприяння досягненню домовленості (згоди та примирення) між сторонами конфлікту. Медіація у кримінальних справах в Україні, як інструмент відновного правосуддя, реалізовується на рівні пілотного проєкту Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення. Програма розрахована на застосування у випадку вчинення неповнолітньою особою кримінального проступку та нетяжких злочинів, наявності згоди потерпілої особи та має на меті відшкодування шкоди, максимально раннє виведення неповнолітнього із кримінального процесу та вжиття узгоджених заходів щодо його виправлення і ресоціалізації. Реалізація Програми можлива за умови добровільної згоди неповнолітнього правопорушника та потерпілої особи, визнання неповнолітнім факту вчинення кримінального проступку чи злочину. Етапи реалізації програми: згода сторін кримінального провадження взяти участь у Програмі; спілкування неповнолітнього правопорушника із психологом; медіація; проходження неповнолітнім правопорушником Програми ресоціалізації, моніторинг виконання угоди; звільнення неповнолітнього правопорушника від кримінальної відповідальності. Успішній реалізації Програми сприяють такі фактори, як: комунікація між ключовими учасниками проєкту; підвищення професійного рівня спеціалістів, відповідальних за реалізацію проєкту; ефективна координація дій та зворотній інформаційний зв'язок; гнучкість у прийнятті рішень, відповідність потребам учасників медіації; наявність успішних кейсів; проведення просвітницьких заходів щодо дії проєкту та умов участі у ньому; укладання меморандумів про співпрацю з просвітницькими, громадськими та благодійними організаціями та ін.

Попри загалом успішну реалізацію Програми відмічається ряд недоліків, які потребують подальшого вирішення. Серед таких недоліків можна виділити: недостатня кількість психологів у сільській місцевості; непоінформованість широких верств населення, щодо функціонування Програми; відсутність державних програм ресоціалізації неповнолітніх порушників; низька залученість територіальних громад до заходів ресоціалізації та ін.

Література:

1. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам стосовно відновного правосуддя у кримінальних справах. URL: <http://ipcj.org.ua/upload/Recommendation-CM-Rec20188-UKR-upd.pdf> (дата звернення: 11.11.23)
2. Про медіацію: Закон України 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 10.11.23)
3. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 р. № 172/5/10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text> (дата звернення: 01.11.23)
4. Відновне правосуддя та медіація. *Безоплатна правничка допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vidnovne-pravosuddya-ta-mediatsiya/>
5. На Донеччині успішно завершилась перша справа пілотного проєкту з застосування Програми відновлення для неповнолітніх. URL: *Безоплатна правничка допомога*. <https://legalaid.gov.ua/novyny/na-donechchyni-uspishno-zavershylas-persha-sprava-pilotno-go-proektu-z-zastosuvannya-programy-vidnovlennya-dlya-nepovno-litnih> (дата звернення: 12.11.23)
6. Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення: обмінювались зразковими практиками Сумщина, Полтавщина, Одещина та Дніпропетровщина. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/programa-vidnovlennya-dlya-nepovno-litnih-yaki-ye-pidozryuvanymy-u-vchynenni-kryminalnogo-pravoporushennya-obminyuvalys-zrazkovymy-praktykamy-sumshhyna-poltavshhyna-odeshhyna-ta-dnipropetrovshhyna/> (дата звернення: 02.11.23)
7. Проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». *Платформа громадської участі*. URL: <https://tozbudova.org/pravovyyj-azymut/proyekt-programa-vidnovlennya-dlya-nepovno-litnih-yaki-ye-pidozryuvanymy-u-vchynenni-kryminalnogo-pravoporushennya-2/> (дата звернення: 11.11.23)

Barchuk V. Experience in the implementation of mediation in the resolution of criminal legal conflicts in Ukraine

Summary. The article notes that mediation in the resolution of criminal law conflicts is a process of alternative settlement of disputes between the victim and the suspect/accused, which involves the participation of an independent third party – a mediator to facilitate the achievement of an agreement (agreement and reconciliation) between the parties to the conflict. It was noted that mediation in criminal cases in Ukraine, as a tool of restorative justice, is implemented at the level of the pilot project of the Rehabilitation Program for minors who are suspected of committing a criminal offense. It is noted that the Program is designed for use in the case of a minor committing a criminal misdemeanor and non-serious crimes, with the consent of the victim, and is aimed at compensating the damage, removing the minor from the criminal process as early as possible, and taking agreed measures for his correction and resocialization. It is emphasized that the implementation of the Program is possible under the condition of voluntary consent of the minor offender and the victim, recognition of the fact that the minor has committed a criminal misdemeanor or crime. It is noted that the stages of program implementation are: consent of parties to criminal proceedings to participate in the Program; communication between a juvenile offender and a psychologist; mediation; completion of the resocialization program by the juvenile offender, monitoring of the implementation of the agreement; release of a juvenile offender from criminal liability. It is emphasized that the successful implementation of the Program is

facilitated by such factors as: communication between key project participants; raising the professional level of specialists responsible for project implementation; effective coordination of actions and feedback; flexibility in decision-making, meeting the needs of mediation participants; availability of successful cases; holding educational events regarding the operation of the project and conditions for participation in it; conclusion of memoranda on cooperation with educational, public and charitable organizations, etc.

It was highlighted that despite the generally successful implementation of the Program, a number of shortcomings are noted that require further resolution: insufficient number of psychologists in rural areas; lack of information among the general population regarding the functioning of the Program; lack of state programs for resocialization of juvenile offenders; low involvement of territorial communities in resocialization measures, etc.

Key words: restorative justice, mediation, mediation in criminal cases.